

Bieke Hillewaert¹, Marie Christine Laleman²,
Tim Vanderbeken³ & Johan Veeckman⁴

1 Inleiding

Samen met Noord-Italië is Vlaanderen een van de meest verstedelijkte deelgebieden van West-Europa. Behalve voor Tongeren, de enige echte Romeinse stad in de regio Vlaanderen, is het fenomeen 'stad' in hoofdzaak van middeleeuwse origine. Toch zijn niet alle steden gelijktijdig ontstaan. Evenmin kenden ze een gelijke ontwikkeling. Door diverse omstandigheden en factoren is elke stad immers een unicum. Er zijn de invloeden van geografie en topografie, van de politieke context, de plaats van de stad in het rijk, de nabijheid van natuurlijke rijkdommen, de mogelijkheden om economie en handel te ontplooiën, de aanwezigheid van mensen, de wisselwerking met het hinterland, en nog zo veel meer. Hoe ontwikkelden de prestedelijke nederzettingkernen tot stad en hoe kon die stad zich ontplooiën tot wat ze vandaag is, of net niet is? Hoewel elke stedelijke entiteit zich als een unicum toont, zijn er toch ontwikkelingslijnen en tendensen die bij meerdere steden in West-Europa zowel gelijktijdig als diachronisch te herkennen zijn. Vanuit dat perspectief blijkt trouwens welke belangrijke rol Vlaanderen had, niet alleen als regio, maar ook door het dichte net van steden.

Het materiële erfgoed vertaalt het unieke zijn van elke stad. De archeologische discipline die de stad als concreet fenomeen bestudeert, is de stadsarcheologie. In het geheel van de archeologische wetenschap vormt de stadsarcheologie een jonge specialisatie. De archeologen die zich bezighielden met het middeleeuwse verleden, hadden aanvankelijk enkel aandacht voor grote entiteiten zoals een kerk, een abdij of een burcht. Hoewel de relatie tussen deze sites en de ontwikkeling van de bijbehorende stad er geregeld aan bod kwam, werd de stad zelf pas later een volwaardig onderzoeksobject. Een hele reeks van factoren hebben de ontwikkeling van het archeologisch stadsonderzoek na de Tweede Wereldoorlog gestimuleerd. Belangrijk voor de

ontplooiing van de stadsarcheologie was de zogenoemde tweede golf van stadsverwoestingen, die tal van Europese steden in de jaren '60 en '70 teisterde. De sanering van de historische binnensteden werd toen hoog op de politieke agenda's ingeschreven en veelal gerealiseerd. Deze saneringsoperaties, in combinatie met nieuwbouw, ingrijpende renovaties, restauraties en allerlei publieksinfrastructuur bedreigden het archeologisch erfgoed meer dan ooit tevoren. De archeologie stond voor een grote uitdaging: hoe een tegenwicht bieden voor die vernietiging, tenminste in steden waar men besefte dat stadsvernieuwing ook een keerzijde had. De aanstelling van stadsarcheologen en gemeentelijke archeologische teams was een antwoord op die *erosion of history*⁵. In Vlaanderen namen Gent, Antwerpen en Brugge het voortouw.

Het archeologisch erfgoed is geen louter particuliere aangelegenheid en kan niet enkel als een stokpaardje van beroepsarcheologen worden afgedaan. Het gaat om gemeenschapserfgoed dat aan de stedelijke collectiviteit als geheel ten goede komt, maar waarvan de betekenis deel uitmaakt van een veel ruimere context, tot ver buiten de eigen stadsgrenzen. In de verantwoordelijkheid voor het archeologisch erfgoed heeft iedereen deel. Al te vaak immers vergeet men dat de sleutel voor de uitstraling van een stad, ook op economisch en cultureel vlak, uit het bodemarchief moet 'opgediept' en geherwaardeerd worden.

De bodemerosie zet zich met rasse schreden voort, zowel in de binnensteden als in de stedelijke randgebieden en de bij de steden opgenomen deelgemeenten. Deze hoge erosiefactor is uiteraard het gevolg van een sterke stedelijke groei. Dit verhoogt de bedreiging op het nog niet in recente tijden verstoorte archeologisch bodemarchief. Voorts is het opvallend dat vooral historische steden met een lang gegroeid verleden tot de meest succesvolle van het ogenblik behoren en dat vooral deze steden nu reeds het grootste verlies aan historische *background* lijden.

¹ Stedelijke Archeologische Dienst Brugge, Mariastraat 36a, 8000 Brugge.

² Dienst Stadsarcheologie Gent, Onderstraat 20, 9000 Gent.

³ Dienst Stadsarcheologie Gent, Onderstraat 20, 9000 Gent.

⁴ Afdeling Archeologie, Kloosterstraat 15, 2000 Antwerpen.

⁵ Highway 1982.

De ontwikkeling van een stad tegenaan of afremmen, heeft weinig zin. De archeologen zijn immers niet de enigen met belangstelling voor de stad en stadsgrond. Toch kunnen de milieubewuste beleids- en beheersverantwoordelijken van vandaag het evenmin goedkeuren dat massa's bodemarchief uit hoofde van de economische vooruitgang en/of de tewerkstelling op een brutale wijze worden vernietigd. Hoe kan men de eigentijdse evolutie van een stad en een beheer van het archeologisch erfgoed beter op elkaar afstemmen?

In die ontwikkeling kunnen een reeks van planologische maatregelen een essentiële rol vervullen. Een onderdeel van de nieuwe beheersmiddelen die de link tussen de vermelde sectoren dient te verwezenlijken is de Centrale Archeologische Inventaris of CAI, waarbij ook een aantal steden betrokken zijn. De overeenkomst die minister Paul Van Grembergen op 23 mei 2001 ondertekende met de diverse actoren uit het Vlaamse archeologische landschap omvatte eveneens een overeenkomst met de steden Gent, Antwerpen en Brugge⁶. Behalve deze steden, die elk over een eigen archeologische dienst beschikken, komen ook andere steden in de CAI aan bod omdat het archeologisch beheer ervan geïmplementeerd wordt door het Instituut voor het Archeologisch Patrimonium, de provinciale archeologen of de intergemeentelijke samenwerkingsverbanden.

Een inventarisatie van archeologische data alleen heeft weinig betekenis omdat het enkel een overzicht biedt van de plaatsen waarover archeologische bevindingen bestaan. Dit inventarisatiewerk moet leiden tot bedachtzame beheersplannen en daar is heel wat meer expertise en ervaring voor nodig. Daarvoor volstaan een databank en de daaraan gekoppelde plannen niet. Vanuit stedenbouw, ruimtelijke planning, bouwbedrijf, bouwvergunningen, en zo meer, kan men met de databank *an sich* weinig aanvangen. De archeologische *survey* moet leiden tot beheersplannen die een concrete link tussen die sectoren en archeologisch beheer echt implementeren.

Een concrete vertaling van CAI-gegevens naar beheersplannen kan verwezenlijkt worden door de Lokale Archeologische Advieskaarten of LAA's. Per gemeentelijk deelgebied – te vergelijken met de Ruimtelijke Uitvoeringsplannen (RUP) en Ruimtelijke Ontwikkelingsplannen (ROP) in de ruimtelijke ontwikkeling – kan een Lokale Archeologische Advieskaart met bijbehorende voorschriften naar de verdere archeologische opvolging, of de ontheffing ervan leiden. Voor het stedelijke milieu wordt thans een *test case* uitgewerkt waarbij de Gentse stadskern binnen de 12de-eeuwse omwalling zal geëvalueerd worden ten opzichte van andere historische stadskernen.

De eindbalans tussen vernietigd en in beperkte mate onderzocht bodemarchief enerzijds en de nog te koesteren beschikbare onderzoeksmogelijkheden zijn ook afhankelijk van de grootte van de stad, van haar huidige economische betekenis en de graad van archeologische opvolging sedert de jaren '60. Niet alle

steden kunnen op eenzelfde lijn worden geplaatst. Men kan het kleine toeristische Damme of zelfs het grotere Brugge nauwelijks vergelijken met wat zich dagelijks afspeelt in Gent en Antwerpen, terwijl Ieper met haar drastische oorlogsverwoestingen weer andere onderzoeksproblemen oproept. Vandaar de essentiële vraag die binnen de denktank van de CAI in onderzoek en behandeling is: moet er voor elke andere categorie van steden een aangepaste beheers- en beleidsstrategie worden uitgewerkt die behalve met de historisch-wetenschappelijke vraagstelling ook afgestemd is op de hedendaagse realiteit van ruimtelijke ontwikkeling en bouwbedrijf?

Eén van de problemen die nog ter discussie staat, behelst de vraag of historische stadskernen een andere aanpak vragen dan andere historische nederzettingkernen, urbane randzones en of meer landelijke situaties. Onderling zijn de stadsarcheologen het er over eens dat de steden, onafhankelijk van hun unieke geschiedenis, binnen het uniforme systeem van de CAI kunnen worden opgenomen. Een initiatief om de differentiëring op het beleidsniveau op te vangen is de opsplitsing van de LAA's in interne en planologische advieskaarten. De interne advieskaart houdt rekening met de specifieke situatie van een gebied, de planologische advieskaart is een hertaling van de interne advieskaart naar de andere partners in het planningsveld. Deze methodologische benadering kan geïmplementeerd worden ongeacht de verschillende procedures in de diverse steden.

Om een antwoord te formuleren op bovenstaande vragen en klaarheid te scheppen in enkele methodologische vraagstukken hebben de stedelijke archeologische diensten van Antwerpen, Brugge en Gent bij de CAI-stuurgroep elk een project ingediend. Deze projecten waren enig in hun opzet en uitwerking. Ze worden in de volgende paragrafen beknopt toegelicht. Er wordt ook wat meer uitleg gegeven over de gehanteerde methodologie, bereikte resultaten en toekomstplannen. Zijdelings wordt er ook verwezen naar eventuele problemen die bij de inventarisprojecten werden opgemerkt.

2 Antwerpen

Het vroegste stadsarcheologisch onderzoek in Antwerpen dateert uit de jaren '50 van de vorige eeuw. Na een onderbreking startte in de jaren '70 een nieuwe stadsarcheologische werking die tot op vandaag wordt verder gezet. Over de jaren resulteerde het uitgevoerd onderzoek in een grote hoeveelheid gegevens, hoofdzakelijk afkomstig uit archeologisch noodonderzoek. Daarnaast werden in het kader van de stadsarcheologische werking ook andere gegevens verzameld over het archeologisch patrimonium van de stad⁷. Vermits de nadruk steeds op het archeologisch noodonderzoek lag, bleef de uitwerking van en de rapportage over het onderzoek vaak in gebreke. Van de verschillende

⁶ Meylemans, dit volume.

⁷ Oudere vondsten, cartografische en iconografische bronnen, historische gegevens, ...

1 De 'Antwerpse' locatiepolygoenen,
 © copyright Stad Antwerpen, Afdeling
 Archeologie.
 The location polygons of Antwerp,
 © copyright city of Antwerp, Section
 Archaeology.

2 Uittreksel uit de Planologische Advieskaart: rood: Zone met adviesplicht; roze: zone met adviesplicht bij ingrepen groter dan 200 m²; oranje: zone met adviesplicht bij ingrepen groter dan 2000 m²; geel: zone vrijgesteld van advies; blauw: locatiepolygoenen.

© Copyright Stad Antwerpen, Afdeling Archeologie.

An extract from the planological advisory map: red: zone with an obligatory advise; pink: zone with an obligatory advise with development plans greater than 200m²; orange: zone with an obligatory advise with development plans greater than 2000m²; yellow: no advise necessary; blue: location polygons.

© Copyright city of Antwerp, Section Archaeology.

interventies werden zo veel mogelijk opgravingsverslagen, interim-rapporten of eenvoudige vondstmeldingen gepubliceerd, maar werd nooit een systematische inventaris bijgehouden. Een systematisch en toegankelijk overzicht van de archeologische vondsten en gegevens over het grondgebied van de stad Antwerpen bleef problematisch.

Na de start van het CAI-samenwerkingsverband tussen de Vlaamse overheid en verschillende partners uit het archeologisch veld⁸, werd door de stad Antwerpen een projectvoorstel ingediend met het oog op de archeologische inventarisatie van het stedelijk grondgebied met uitzondering van de kernstad⁹. De doelstelling omvatte niet enkel de inhoudelijke uitwerking van de inventaris, maar beoogde ook een methodologisch kader te leveren, dat ook in andere gevallen kan worden toegepast.

Het project, waarvoor een tijdelijk archeoloog werd aangeworven, ging van start in maart 2002 en werd, na een korte onderbreking, in maart 2003 afgerond¹⁰. De gerealiseerde inventaris (fig. 1, De 'Antwerpse' locatiepolygoenen, copyright Stad Antwerpen, Afdeling Archeologie) koppelt een gegevensbestand aan een cartografisch document. Parallel werd gewerkt aan de theoretische en praktische onderbouwing om deze archeologische gegevens te verwerken tot een bruikbaar beheersinstrument dat ten dienste staat van alle spelers in het veld van de ruimtelijke ordening (fig. 2, Uittreksel uit de planologische advieskaart, copyright Stad Antwerpen, Afdeling Archeologie). De realisatie van het ruimtelijk structuurplan voor de stad Antwerpen vormde een belangrijke impuls om door dit

⁸ Overeenkomst tussen het Vlaamse Gewest en de stad Antwerpen dd. 23/05/2001.

⁹ Veeckman J., Projectvoorstel 'Centrale Archeologische Inventaris. Archeologische inventarisatie stad Antwerpen', 29/01/2002.

¹⁰ Het inventarisatieproject werd uitgevoerd door Bas Bogaerts en na een onderbreking in maart 2003 afgerond door Tim Vanderbeken.

inventarisatieproject ook de archeologie in beeld te krijgen. Het project resulteerde in een aangepast stedelijk archeologisch adviesstelsel met een bijbehorende advieskaart¹¹. Momenteel wordt de laatste hand gelegd aan de implementatie van het systeem in de stedelijke administratie.

Het adviesstelsel streefde naar eenvoud en duidelijkheid, zowel op het vlak van gebruik als op het vlak van de implementatie in bestaande procedures. Daarom werd geopteerd voor het opsplitsen van de advieskaart in twee werkinstrumenten: een interne archeologische advieskaart en een planologische advieskaart. De interne advieskaart is een dynamisch instrument dat zich richt naar de specifieke situatie van een stad, gemeente of gebied. De concrete invulling kan met andere woorden worden overgelaten aan de bevoegde dienst zonder zich te moeten richten naar een bepaald model. De verschillende zones op de interne advieskaart worden in tweede instantie vertaald naar de planologische advieskaart, bedoeld voor gebruik door derden. De zones uit de interne advieskaart worden hierin vertaald in zones waaraan voorwaarden voor de gewenste stedenbouwkundige en planologische advisering worden gekoppeld. Net zoals bij de intekening van de archeopolygonen werden de archeologische advieszones afgebakend op perceelsniveau op basis van de grootschalige basiskaart Antwerpen. Op deze manier kunnen deze advieszones, zowel geografisch als administratief, gemakkelijk in de bestaande stedelijke procedures ingebed worden.

Alhoewel in het afgelopen jaar veel is bereikt, zijn er toch punten die in de toekomst moeten worden verbeterd en/of toegevoegd. Eerst en vooral is er de archeologische inventarisatie van de Antwerpse binnenstad die expliciet uit het voorbije project werd gehouden. Deze inventarisatie is prioritair, al was het maar om de bestaande archeologische advieskaart in de binnenstad aan te vullen en tot op zeker hoogte te nuanceren¹². Een volgende mogelijke stap is de aanmaak van een grootschalige bedreigingskaart. Deze kaart bevat enerzijds de verstoringen en de locaties die op termijn door (grote) (infrastructuur)werken bedreigd zijn. Anderzijds houdt de kaart ook rekening met de graad van nieuwbouw in de stad. Een optimale interactie met de ruimtelijke ontwikkeling zal de integratie van de archeologie in dit proces positief beïnvloeden. Een derde belangrijk aspect is de vervollediging van de opname van de beschermde monumenten, landschappen en de dorps- en stadsgezichten in de advieskaart. Vermits elk monument per definitie als archeologische site kan worden beschouwd, is het belangrijk deze gegevens te kunnen toevoegen aan de archeologische inventaris. Momenteel finaliseert de GIS-cel van het Antwerps stedelijk ontwikkelingsbedrijf deze monumentenkaart voor het grondgebied van de stad.

Tenslotte moet ook worden gezorgd voor het periodieke bijstellen en de jaarlijkse *update* van de archeologische advieskaart. Wanneer het adviesstelsel ingebed is in de stedelijke structuren is een dergelijke update of bijstelling cruciaal om het archeologische beheer van de stad Antwerpen te bestendigen. In diezelfde context moet worden gestreefd naar een aangepaste, archeologievriendelijke bouwverordening. Enkel op deze wijze kan de controle op geplande verstoringen worden versterkt.

3 Brugge

Het ontstaan van de Brugse Archeologische Dienst is in 1977 te situeren. Sederdien werd er heel wat informatie verzameld, vooral uit noodinterventies. Waar men aanvankelijk vooral in de binnenstad actief was, werd het werkterrein vanaf het midden van de jaren '90 ook uitgebreid naar de Brugse randgemeenten.

In het kader van de samenwerking rond de CAI die werd ondertekend tussen het Vlaamse Gewest en onder meer de Stad Brugge, ligt het in de bedoeling dat de Stad Brugge, Stedelijke Archeologische Dienst, als partner zal bijdragen tot het verzamelen van informatie over het grondgebied van Brugge¹³. Het personeelsbestand van de Brugse Stedelijke Archeologische Dienst kan een bijkomende opdracht, zoals het inventariseren van het grondgebied, echter niet aan. Het ligt dan ook in de bedoeling om projectsgewijze verschillende deelgebieden aan te pakken. De eerste projectaanvraag had de inventarisatie van het noordelijke deel van Brugge (Zeebrugge, Lissewege, Dudzele, Koolkerke en de wijken Sint-Pieters en Sint-Jozef) als onderwerp, omdat dit gebied door de snelle havenuitbreiding en de aanpak van de toegankelijkheid van de haven, via wegen, waterwegen en spoor, aan de grootste druk onderhevig is.

Directe aanleiding voor de projectaanvraag was de opmaak van het Strategisch Plan voor de haven van Brugge-Zeebrugge, een taak die door het WES (West-Vlaams Economisch Studiebureau) wordt uitgevoerd. Het WES vroeg in het kader van deze studie "*om een beeld te schetsen van enerzijds de locaties waar reeds archeologische vondsten aangetroffen werden en anderzijds de locaties waar potentie tot het vinden van archeologische vondsten groot is in de omgeving van de haven Brugge-Zeebrugge*"¹⁴. De opmaak van een archeologische inventaris voor dit gebied heeft niet uitsluitend tot doel een hulpmiddel te zijn bij de opmaak van het Strategisch Plan voor de haven van Brugge-Zeebrugge. Uiteraard past het project ook in de algemene ontwikkeling van de CAI, die gebiedsdekkend moet worden voor het volledige grondgebied van Vlaanderen.

¹¹ Veeckman *et al.* 2003.

¹² In de actuele advieskaart werd de volledige binnenstad als archeologisch onderzoeksgebied aangeduid. Dit gaat vanzelfsprekend voorbij aan de reële situatie en houdt bijvoorbeeld geen rekening met reeds verstoorde zones.

¹³ Overeenkomst tussen het Vlaamse Gewest en de Stad Brugge, dd. 23/05/2001.

¹⁴ Schrijven gericht aan het Instituut voor het Archeologisch Patrimonium, dd. 30/05/2001.

Het CAI-project Brugge-Noord kon alleen tot stand komen dankzij de subsidiëring enerzijds van het loon van een archeoloog voor de duur van 6 maanden¹⁵ en anderzijds van de aankoop van een PC en een A3-kleurenprinter. De Stad Brugge zorgde voor de nodige software, begeleiding en administratieve ondersteuning.

De gegevens die hiervoor werden verwerkt, zijn afkomstig van een aantal verschillende bronnen. Zo werden in eerste instantie de grote bestaande papieren bestanden¹⁶ verwerkt, samen met de gegevens van de werfcontroles en opgravingen van de Stedelijke Archeologische Dienst. Dit alles werd aangevuld met de luchtfotografische gegevens van de Vakgroep Archeologie en Oude Geschiedenis van Europa (Universiteit Gent). Tenslotte werden ook nog oude kaarten¹⁷ en heemkundige publicaties¹⁸ in detail doorgenomen.

Om niet te vervallen in enkel het karteren van de vele sites die verdwenen zijn, werd besloten prioriteit te geven aan het karteren van wat zal verdwijnen. Concreet worden hiermee alle zones bedoeld waar op korte of middellange termijn een directe bedreiging voor het archeologisch patrimonium bestaat. Deze kregen de werknaam "knelpunten" mee en zijn als dusdanig gekarteerd¹⁹.

Van bij het opstarten van het project was eveneens duidelijk dat de inventarisatie zich niet louter kon beperken tot een opsomming van de gekende archeologische sites, al dan niet aangevuld met informatie verkregen uit ander bronnenmateriaal. Er moest ook een luik komen waarbij actief gezocht werd naar nieuwe vindplaatsen. Gelet op de omvang van het bestudeerde gebied en de beperkte tijd waarover men beschikte, moesten bij het uitvoeren van veldkarteringen prioriteiten worden gesteld. In een eerste fase werden de terreinen waar in het verleden reeds oppervlaktemateriaal was ingezameld, onderworpen aan nieuwe, meer systematische verkenningen. Daarna concentreerde men zich op de verkenbare terreinen in de zogenoemde "knelpuntgebieden"²⁰. De aandacht ging ook naar de grote verstoringen in het Brugse havengebied. Het karteren van deze zones geeft een goed beeld van de ruimte met de laagste prioriteit. Concreet gaat het hier bijvoorbeeld om het opgespoten gebied van de achterhaven van Zeebrugge, de kanaaltracés, de distrigasleidingen en de industriële activiteitszones²¹.

Het grootste deel van de gekende en geïnventariseerde sites is uiteindelijk het resultaat van een reeds uitgevoerde verstoring waardoor de site, als er al iets van over blijft, een tweederangsplaats in de prioriteitenlijst verkrijgt. Het beste voorbeeld is de Zeebrugse achterhaven waar een ruim aanbod van Romeinse losse vondsten (vooral in veenwinning) de rijkheid van het gebied aantoonde. Het ganse gebied is echter opgespoten waardoor deze informatie in feite overbodig is binnen het uittekenen van de toekomstige krijtlijnen²².

De vraag stelt zich verder naar de zones zonder enige informatie. Het is algemeen gekend dat de gekende informatie slechts een fractie is van wat er ooit geweest is: het beruchte "topje van de ijsberg"²³. Ondanks de pogingen om zo veel mogelijk toekomstgericht en anticiperend te werken (karteren van bedreigde zones, verstoringen,...) moet men zich blijvend de vraag stellen naar het gebruik van deze inventaris.

Er dient ook te worden opgemerkt dat de opstelling van een archeologische inventaris voor een bepaald geografisch gebied niet enkel het bundelen van alle beschikbare informatie met betrekking tot het bodemarchief in dit gebied beoogt. De data moeten eveneens onderworpen worden aan een kritisch onderzoek dat kan leiden tot een herinterpretatie van de vondsten. Nieuwe vraagstellingen kunnen immers leiden tot andere inzichten²⁴.

De gegevens die voor Brugge-Noord werden geïnventariseerd, zullen, wanneer ze aan de databank zijn toegevoegd en als dusdanig toegankelijk zijn, de basis vormen voor het beheer van dit stukje van het Brugse grondgebied. Het opmaken van de Lokale Archeologische Advieskaart zal de volgende stap zijn. De accenten die werden gelegd naar bedreigde zones toe, zullen in het kader van het beheer zonder twijfel van nut zijn. Aangezien het Gemeentelijk Ruimtelijk Structuurplan van de Stad Brugge momenteel nog in opmaak is, ligt het in de bedoeling dat de Lokale Archeologische Advieskaart voor wat betreft Brugge-Noord in de structuurplanning wordt meegenomen. Wat het Strategisch Plan voor de haven van Brugge-Zeebrugge betreft, is de situatie anders geëvolueerd. Ondanks de inspanningen voor het maken van een inventaris en de contacten met het WES, is er uiteindelijk in het Strategisch Plan voor de haven van Brugge-Zeebrugge geen enkele verwijzing naar de archeologie

¹⁵ Bas Bogaerts werd als contractueel projectarcheoloog aangesteld voor de duur van het project. Achteraf werd de inventaris aangevuld en bijgewerkt door Y. Hollevoet.

¹⁶ Waarnemingen en noodonderzoek door Y. Hollevoet en B. Hillewaert, naar aanleiding van de uitbreiding van de Zeebrugse achterhaven en het aanleggen van de gaspijpleiding door Distrigas in de jaren '80.

¹⁷ Ferraris, Popp, wateringskaarten,...

¹⁸ Coornaert 1972; Coornaert 1985; zie ook een aantal artikels, verschenen in het tijdschrift Rond de Poldertorens.

¹⁹ Bogaerts B. & Hillewaert B. 2002: Centrale Archeologische Inventaris: Project: "Brugge-Noord" Deelgemeenten: Sint-Pieters, Koolkerke, Dudzele, Lissewege en Zeebrugge. Voorlopig verslag, Brugge.

²⁰ Hollevoet Y., Inleiding op het herwerkte verslag "Brugge-Noord" (in voorbereiding).

²¹ Hollevoet Y., Inleiding op het herwerkte verslag "Brugge-Noord" (in voorbereiding).

²² Hollevoet Y., Inleiding op het herwerkte verslag "Brugge-Noord" (in voorbereiding).

²³ Hollevoet Y., Bedenkingen bij een inventarisatieproject, 7 december 2001.

²⁴ Hollevoet Y., Inleiding op het herwerkte verslag "Brugge-Noord" (in voorbereiding).

te bekennen. Het gaat hier duidelijk om een gemiste kans.

Het aanvankelijke uitgangspunt – dat Brugge-Noord slechts de eerste stap was naar de volledige inventarisatie van het Brugse grondgebied toe – blijft behouden. Het centrum van Brugge enerzijds en de vier overige randgemeenten anderzijds dienen in een volgende fase eveneens het onderwerp van een inventarisatieproject te vormen.

4 Gent

In Gent is de stadsarcheologische equipe sinds 1973 actief, wat inhoudt dat naast de oude bodemvondsten en de vroegere opgravingen ook drie decennia intensieve archeologische activiteit dient te worden vertaald naar de CAI-databank en de bijbehorende kaarten. Voorts waren en zijn er ook andere partners in Gent archeologisch actief zoals de Universiteit Gent, de Provincie Oost-Vlaanderen, enkele culturele verenigingen en sinds kort ook de projectarcheologen die voor archeologisch vooronderzoek in het kader van grootschalige projecten door de betrokken bouwheer voor een beperkte termijn worden aangesteld. In het vooruitzicht van de tentoonstelling *Wat 'n leven binnen die muren! Gent 1100-1300*²⁵ (Sint-Pietersabdij, Gent, 1986) werd alle informatie over archeologische sites, archeologisch onderzoek en vondsten over geheel Groot-Gent voor het eerst verzameld en ondergebracht in wat het dynamisch archief van de Dienst Stadsarcheologie wordt genoemd. De klassering is op straatnaam, met een onderscheid tussen kernstad en deelgemeenten. Daarenboven zijn alle interventies sedert 1973 kadastraal gelokaliseerd, wat de link naar

de CAI en vooral de GIS-toepassingen, vergemakkelijkt. Sedert 1977 worden alle interventies ook opgenomen in de kroniek *Vondstmeldingen* van het tijdschrift *Stadsarcheologie*²⁶. Deze documentatie, die sedert 1986 systematisch wordt aangevuld, is de basis voor de gegevensinvoer in de CAI. Toch blijft dit een enorme opdracht die niet op korte termijn kan worden gerealiseerd en waarvoor de Dienst Stadsarcheologie geen personeel kan vrijmaken. In een stad met jaarlijks dertig tot veertig grote bouwprojecten die archeologisch dienen te worden beheerst, ligt de prioriteit noodgedwongen bij het archeologische terreinwerk.

Dank zij een CAI-project met tewerkstelling van een gesubsidieerde archeoloog²⁷ gedurende zes maanden, bruikleen van informatica-apparatuur door het Instituut voor het Archeologisch Patrimonium en medewerking van de Gentse erfgoedcel via de V.Z.W. Gent Cultuurstad, was het mogelijk om de archeologische gegevens voor de Gentse binnenstad in de CAI op te nemen. Het gaat om een stedelijk kerngebied van 80 hectaren, of de zone binnen de 12de-eeuwse omwalling. Alleen voor dit gebied resulteerde dit in een 500 records. Er zijn nog heel wat projecten en externe mankracht nodig om de overige deelgebieden van Gent in de centrale archeologische databank op te nemen. Om alle archeologische data over geheel Groot-Gent te kunnen invoeren zijn er minimaal een 380 mandagen nodig, in te vullen door een archeoloog met voldoende informatica- of CAI- en GIS-kennis, een degelijke archeologische basiservaring op terrein en bij voorkeur iemand die Gent kent.

Voor het gebied van de 12de-eeuwse stad geven de ingevoerde records een overzicht van de uitgevoerde interventies, hun precieze lokalisatie (fig. 3, De 'Gentse' locatiepolygoenen, copyright Stad Gent,

3 De 'Gentse' locatiepolygoenen.

© Copyright Stad Gent, Dienst Stadsarcheologie.

The location polygons of Ghent. © copyright city of Ghent, Section Urban Archaeology.

²⁵ Laleman & Raveschot 1986.

²⁶ Uitgave van de Gentse Vereniging voor Stadsarcheologie v.z.w., 1977-2002.

²⁷ Het project ging van start op 1 mei 2003 en werd uitgevoerd door Tim Vanderbeken.

Dienst Stadsarcheologie) en in gefragmenteerde opsplitsingen enkele van de voornaamste vaststellingen. Deze fragmentatie, eigen aan de werking en het systeem van alle databanken met een uniforme thesaurus, is echter soms moeilijk te interpreteren wanneer verscheidene interventies op eenzelfde plek, maar verspreid in de tijd, worden uitgevoerd. Hetzelfde geldt wanneer bijvoorbeeld prospectie, bouwarcheologie en opgravingen gecombineerd worden uitgevoerd, of wanneer de interventie deel uitmaakte van een project met globale interdisciplinaire aanpak.

De ingevoerde data lenen zich tot de snelle maak van verspreidingskaarten, bijvoorbeeld van bepaalde fenomenen zoals de Romeinse vondsten of de middeleeuwse Stenen. Maar deze verspreidingskaarten vertellen enkel iets over de plaatsen waar onderzoek met vaststellingen over die fenomenen werd gerealiseerd. We beklemtonen nogmaals dat ze niets zeggen over het fenomeen *an sich* of over de context waarin die bevindingen dienen te worden gerelateerd, laat staan over de interne evolutie binnen de onderscheiden fenomenen. Indien men de CAI bijvoorbeeld benut om de verspreiding van de Gentse Stenen aan te tonen en te publiceren, dan zit men fout. De CAI levert basisdata aan, maar is geen kenniscentrum. En eigenlijk geldt dit voor alle inventarissen. Ze zijn een eerste aanzet voor verder (wetenschappelijk) onderzoek, maar zijn niet de weerslag van wetenschappelijk onderzoek. Voor het onecht gebruik van inventarissen kan verwezen worden naar de bekende bouwkundige inventaris *Bouwen door de eeuwen heen*²⁸, de in de inleiding vermelde doelstellingen²⁹ en het courante, foutieve gebruik van de daarin opgenomen data³⁰.

Als beheersinstrument heeft de CAI wel een betekenis. Het is bijvoorbeeld mogelijk een overzicht te krijgen van de graad van verwoest archeologisch bodemarchief binnen een bepaalde zone. Hoe hoog is die erosie? Zijn er nog mogelijkheden voor onderzoek? Indien een kritiek *point of no return* is overschreden, dan kan men voor dit deelgebied specifieke beheersmaatregelen uitvaardigen die in een LAA kunnen worden verankerd. De vraag is uiteraard wat te hanteren als *point of no return* of als criteria. Voor het stedelijk milieu wordt dit thans uitgetest in Gent en geëvalueerd ten opzichte van andere stedelijke centra in Vlaanderen zoals onder meer Brugge, Antwerpen, Mechelen, Ieper, Tongeren.

Gent heeft als stad ook het voordeel dat de CAI-gegevens en de LAA's via het stedelijke GIS-netwerk onmiddellijk voor veel partners ter beschikking kunnen worden gesteld en dat ze ook makkelijk kunnen worden geconfronteerd met andere GIS-toepassingen zoals de perceelskaarten, de kaart met de beschermde monumenten, landschappen, stads- en dorpsgezichten, het straten- en rivierenet, luchtfotografische opnamen, georeferencierte iconografie, de grootschalige basiskaart, de grote bestandenkaart, overzichten van

werken in uitvoering, en nog zoveel meer. Binnen de eigen stadsarcheologische dienst is er voor de meeste gevallen onmiddellijk en voor de resterende *cases* na enkele aanpassingen een onmiddellijke GIS-link met alle door de Dienst Stadsarcheologie opgemaakte adviezen³¹.

Een moeilijke opgave die thans in uitvoering is, blijft de overstap van een databank naar de LAA's, waarbij de globale bevindingen van de gerealiseerde interventies, de interpretatie ervan naar de kennis over Gent en de historisch-wetenschappelijke vraagstelling in al haar details, belangrijker zijn dan de som van geïnventariseerde gegevens of de plaatsen waar al onderzoek werd verricht. In dit proces speelt de erosie van het bodemarchief voor elk deelgebied een ontzettend belangrijke rol. In essentie gaat het dus niet om de plaatsen waar al onderzoek werd verricht en wat we weten, maar wat er als onderzoeksmogelijkheid overblijft en wat we dus niet weten. In feite gaat het om het opmaken van adviezen voor wat we (nog) niet weten, geen evidente opdracht voor een inventaris-beweging die in essentie vooral op weten gebaseerd is.

5 Besluit

Uit de ervaringen van de drie gerealiseerde CAI-projecten blijkt een aantal vaststellingen die bij de verdere realisatie van de CAI als volwaardig beheersinstrument noodzakelijk zijn.

De inventarisatie van de grote hoeveelheid data voor de stedelijke gebieden in Vlaanderen kan niet door de stadsarcheologische diensten zelf of alleen worden uitgevoerd. Hun prioriteiten liggen nog steeds op het directe beheer en de uitvoering van interventies op plekken waar het archeologisch bodemarchief meteen of op korte termijn met vernietiging wordt bedreigd. Anderzijds kan de invoer van de stedelijke gegevens ook niet buiten die stedelijke contexten om. Indien de CAI ook voor de steden als een reëel beleidsinstrument moet fungeren, dan is de inventarisatie van de nog niet geïnventariseerde stedelijke en randstedelijke gebieden met hun noodzakelijke koppeling van de advieskaarten een absolute prioriteit. Voor de realisatie van die CAI-luiken is er evenwel een substantiële ondersteuning (personeel, materieel) nodig van zowel het Instituut van het Archeologisch Patrimonium als de CAI zelf.

Een tweede ervaring leidt naar vragen over het verdere beheer en de *update* van de CAI, een permanente opdracht die evenmin door de ondergeschikte bestuursniveaus kan worden ingevuld. Voor elke stad zal het al een hele bijkomende opdracht worden om de resultaten van de lopende interventies en onderzoeken naar de CAI-databank en het daaraan gelinkte kaartmateriaal te vertalen. Deze bijkomende opdracht maakt

²⁸ Bouwen door de eeuwen heen: inventaris van het cultuurbezit in België: architectuur, 1976-2002.

²⁹ Van Aerschot 1976, VII-XI.

³⁰ Charles *et al.* 2001, 161.

³¹ Sedert 1998 werden er voor Groot-Gent ca. 20.000 adviezen uitgereikt. Daarvan zijn ca. 18.000, met een foutenmarge van ongeveer een vijf procent, geo-gereferenciert.

geen deel uit van de goedgekeurde kerntaken en kan niet in de plaats van de prioritaire taken worden uitgevoerd. Ook de personeelsbezetting die in elke stad al uiterst miniem is in verhouding tot de uitgevoerde opdrachten, is daar niet in voorzien. En in een periode waarin heel weinig met overheidsgelden moet worden omgesprongen, is een groei – ook op het gemeentelijk niveau – niet evident. Het voortbestaan en verder functioneren van de CAI als gewestelijk beleidsinstrument is afhankelijk van de middelen die men daarvoor ter beschikking stelt.

In de uitwerking van de CAI wordt er voornamelijk te weinig aandacht besteed aan het beheersluik en de bijbehorende kaarten die zich uiteraard niet kunnen beperken tot een overzicht van percelen waarover archeologische bevindingen bestaan. Bij evaluatie door ervaren beheers- en terreinarcheologen zal vaak blijken dat de percelen waarover geen inlichtingen bestaan een veel meer delicate beheers- en onderzoeksanpak vergen dan alle gekarteerde vondstlocaties. Deze constan-

te reflectie van alle CAI-partners is noodzakelijk om de CAI-databank als werkbaar beleidsinstrument te kunnen hanteren.

Een belangrijke vraag tenslotte die uit de ervaringen sedert mei 2001 resulteert, heeft te maken met de verankering van de CAI en de bijbehorende kaarten op alle niveaus van structuurplanning, ruimtelijke ontwikkeling, stedenbouw, bouwvergunningen, infrastructuur- en restauratiewerken, verkavelingen, enz. Nu al blijkt een enorme diversiteit afhankelijk van de gebuiken in de steden en gemeenten. Bij de ene is een koppeling aan ruimtelijk structuurplan en alles wat ermee samenhangt evident, bij andere blijkt dit niet mogelijk of werd dit afgewezen op een bovenstedelijk niveau. Een geüniformiseerde procedure dringt zich op waarbij aan alle beleidsniveau's duidelijk wordt gemaakt welke plaats vooral de LAA's en daaraan gekoppeld de CAI-databank heeft in het geheel van wet- en regelgeving.

SUMMARY

The City in the CAI

Besides Northern Italy, Flanders is one of the most densely populated regions in Western Europe. Except for Tongeren, the only real Roman City in Flanders, 'the city' as a concept is a medieval phenomenon. Although every city is distinct, some general tendencies are recognizable throughout their history, simultaneously as well as diachronically. The material heritage of a city represents its uniqueness. The field that studies the archaeological particularities of the city is the urban archaeology. This branch is a relatively young specialization. Important for its rise was the so-called 'erosion of history', a wave of massive destructions throughout major western European cities in the sixties and seventies. In Flanders, Antwerp, Bruges and Ghent took their responsibility by creating urban archaeological services.

Instigated by a strong urban growth, this erosion of history continues rapidly in the present day, inside

as well as outside the medieval centers. From an economical perspective there is no point in trying to stop this evolution. Today's urban archaeologists need to anticipate this evolution by creating and proposing a set of planological measures combined with the archaeological situation and reality. One of these measures is the CAI (Central Archaeological Inventory). In order to seek new possibilities and opportunities in modern planology and its procedures and to answer some methodological questions the cities of Antwerp, Bruges and Ghent filed three projects. Those three projects anticipated some of the most urgent matters in today's urban archaeology in Flanders. The article "The City in the CAI" provides an insight in the results of the three projects.

BIBLIOGRAFIE

- ADDYMAN P.V. & ROSKAMS S. (ed.) 1992: *Urbanism, Medieval Europe 1992*, Pre-Printed Papers, 1, York.
- BARLEY M.W. 1977: *European Towns, their Archaeology and Early History*, London.
- BIDDLE M. 1973: *The Futures of London's Past*, Rescue Monograph 4, London.
- BIDDLE M. & HUDSON D. 1973: *The Future of London's Past, a Survey of the Archeological Implications of Planning and Development in the Nation's Capital*, Hertford.
- BRULET R. 1987: *Archéologie et urbanisme*, Les cahiers de l'urbanisme, Liège-Bruxelles, 1, 34.
- BRULET R. 1989: *Les documents de planification archéologique en Wallonie*, Les cahiers de l'urbanisme, Liège-Bruxelles, 7, 79-84.
- CHARLES L., EVERAERT G., LALEMAN M.C. & LIEVOIS D. 2001: *Erf, Huis en Mens. Huizenonderzoek in Gent*, Gent.
- COORNAERT M. 1972: *St.-Pieters-op-de-Dijk, De topografie, de geschiedenis en de toponimie van St.-Pieters-op-de-Dijk tot 1899*, Brugge.
- COORNAERT M. 1985: *Dudzele en Sint-Lenaart*, Dudzele.
- DE WAHA M. (ed.) 1994: *Une archéologie pour la ville*, Actes du colloque international Archéologie et Urbanisme 1992, Bruxelles.
- GALINIE H. & RANDOIN B. 1979: *Les archives du sol à Tours. Survie et avenir de l'archéologie de la ville*, Tours.
- HEIGHWAY C. (ed.) 1982: *The Erosion of History, Archaeology and Planning in Towns*, London.
- KLOK R.H.J. 1980: *Archeologische monumentenzorg in de Nederlandse stadskernen*, De Europese gemeente, 15/12, 5-10.
- LALEMAN M.C. 1981: Stadsarcheologie...een schakel in de stadsvernieuwing, *Stadsarcheologie* 5/1, 2-10.
- LALEMAN M.C. & RAVESCHOT P. 1986: *Wat 'n leven binnen die muren! Gent 1100-1300*, Gent.
- LALEMAN M.C. & RAVESCHOT P. 1991: *Inleiding tot de studie van de woonhuizen in Gent. Periode 1100-1300. De kelders*, Verhandelingen van de Koninklijke Academie voor Wetenschappen, Letteren en Schone Kunsten van België, 54, Brussel.
- LALEMAN M.C. & VANDENHOUTE J. 1982: Stadsarcheologie: het onderzoek van een levende historische stad, *Ons Heem* 36/1, 1-6.
- POLDERMANS M., SARFATIJ H. & SPARREBOOM J. 1980: *Archeologie en planologie in de stadskern*, R.O.B.-Overdrukken 140, Amersfoort.
- ROWLEY J. & BREAKELL M. 1976: *Planning and the Historic Environment*, Oxford.
- SARFATIJ H. (ed.) 1990: *Verborgene Steden. Stadsarcheologie in Nederland*, Amsterdam.
- VAN AERSCHOT S. 1976: *Bouwen door de eeuwen heen, Stad Gent: de kuip* (4na), Gent, VII-XI.
- VAN ES W.A. et al. 1981: *Het bodemarchief bedreigd. Archeologie en planologie in de binnensteden van Nederland, 's Gravenhage*.
- VEECKMAN J., BOGAERTS B. & VANDERBEKEN T. 2003: *Archeologische inventarisatie Antwerpen. Verslag van het project uitgevoerd in het kader van de CAI-overeenkomst tussen het Vlaamse gewest en de stad Antwerpen*, Antwerpen.
- VERHAEGHE F. & JANSSEN H.L. 1982: *Stadsgeschiedenis en stadsarcheologie in de Nederlanden*, Archief en Bibliotheekwezen in België, 53, 1-51.
- X. 1979: *Archeologia e pianificazione dei centri abitati*, *Archeologia Medievale*, Torino, 6, 7-262.
- X. 1982: *Archeologie urbaine*, Actes du colloque international Tours 1980, Paris.

